

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING
CXV

Terug naar de Oost

De reis van VOC-chirurgijn Gijsbert Heeck,
1654-1656

BEZORGD EN INGELEID
DOOR BAREND JAN TERWIEL EN PETER KIRSCH

WalburgPers

ZUTPHEN
2017

© 2017 Barend Jan Terwiel en Peter Kirsch / Linschoten-Vereeniging, p/a
Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding stofomslag: Gezicht op Judea (Ayutthaya), de hoofdstad van Siam.
Schilderij van Johannes Vingboons, circa 1665. Rijksmuseum, Amsterdam,
inv.nr. SK-A-4477.

Commissie van Toezicht: dr. Els M. Jacobs, D. Wildeman en dr. ing. A.J. Bonke

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

ISBN 9789462491540
NUR 688

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	
DEEL I: VAN NEDERLAND NAAR BATAVIA	9
Heecks afkomst en levensloop	10
Chirurgijn op een VOC-schip	11
Heecks eerste reis naar Azië	15
Heecks tweede reis naar Azië	18
Heecks derde reis naar Azië: inscheping en vertrek	21
In de Atlantische Oceaan	22
Kaap de Goede Hoop	24
De tocht over de Indische Oceaan	26
DEEL II: BATAVIA EN SIAM	31
De intra-Aziatische handel	31
Heecks derde verblijf in Batavia	35
Petrus Andreas en het probleem van de privéhandel	36
De VOC in het koninkrijk Siam	40
Heecks kijk op Siam	41
Een calvinistisch wereldbeeld	43
Over concubinaat en huwelijk	46
DEEL III: COROMANDEL	49
De reis naar de Coromandekust	49
Het paradijselijke Ceylon	51
Op de Coromandekust	52
Excursies in het binnenland	57
Heecks nieuws: de verovering van Colombo	59
De schanddaad op Enggano	61
VERANTWOORDING	78
Het manuscript	78
De tekst in vroegere publicaties	79
Het document	80
Technische details	83

MEMORIAEL OFTE DAGELIJCXSE AENTEIJKENINGEN	89
GLOSSARIUM	375
SUMMARY	377
VERKLARING VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	379
LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	381
LIJST VAN AFBEELDINGEN	391
REGISTER OP GEOGRAFISCHE, PERSOONS- EN SCHEEPSNAMEN	393

WOORD VOORAF

In 2003 kreeg ik voor het eerst Gijsbert Heeks “Dagelijcxse Aenteijkeningen” in het Nationaal Archief te Den Haag onder ogen. Als Thailand-deskundige bestudeerde ik eerst de periode tussen 12 augustus en 18 oktober 1655, waarin Heeck zijn reis naar Siam beschrijft. In 2008 verscheen de Engelse vertaling van dat deel van het manuscript.¹

Tijdens het transcriberen werd de gedrukte tekst, zoals die in 1910 en 1911 door S.P. l’Honoré Naber in het *Marineblad* was uitgegeven ook geraadpleegd. Het viel me op dat deze uitgave niet alleen een aantal onnauwkeurigheden bevatte en dat enkele belangrijke passages waren weggelaten maar het bleek ook dat 23 pagina’s tekst ontbraken. Klaarblijkelijk was dit nog niemand opgevallen. In dat tot dusverre niet gepubliceerde deel schrijft Heeck uitvoerig over zijn belevenissen aan de oostkust van India, en ook hoe hij aan veel informatie kwam over het beleg van Colombo.

Omdat de uitgave van 1910 en 1911 onvolledig was, ontstond de gedachte om het hele manuscript opnieuw uit te geven. Een leesproef overtuigde het bestuur van de Linschoten-Vereeniging dat Heecks werk ditmaal volledig uitgegeven moest worden.

Samen met Peter Kirsch, expert op het gebied van de zeventiende-eeuwse scheepvaart en reizen naar de Oost, werd de inleiding geschreven. Jan Maarten Terwiel heeft ons vaak geholpen met stilistische verbeteringen. Wij hebben ook bijzonder geprofiteerd van de ondersteuning van leden van de commissie die deze uitgave begeleidde.

Barend Jan Terwiel

1 Terwiel, *A Traveler in Siam in the Year 1655*.

INLEIDING

DEEL I: VAN NEDERLAND NAAR BATAVIA

Drie keer waagde de scheepschirurgijn Gijsbert Heeck zich aan een reis naar Azië. Een groot deel van zijn derde reis, die in november 1654 begon, heeft hij uitvoerig beschreven. Helaas is alleen het eerste deel van zijn relaas bewaard gebleven. Heecks manuscript is in een fraai, zeer regelmatig en goed leesbaar handschrift uitgevoerd. Nu, na meer dan driehonderdvijftig jaar, heeft zijn tekst niets van zijn waarde verloren, niet alleen omdat de stijl zo prettig en toegankelijk is, maar ook omdat Heeck een uitstekend observator blijkt te zijn, die ons op zeer persoonlijke wijze tot in detail deelgenoot maakt van vrijwel alles wat hij meemaakte. Of het nu ging om de dagelijkse weersomstandigheden, koerswijzigingen, het praaien van een schip, of de wijze waarop nalatigheden van de bemanning werden bestraft, Heeck noteerde het.

Het relaas verandert regelmatig van karakter. De beschrijving van de zeereis leest vooral als een scheepsjournaal, met steeds terugkerende opmerkingen over weer en wind en navigatie. Maar wanneer zijn schip aanlegt in een haven of ankert op een ree vermeldt Heeck het komen en gaan van andere schepen, bezoekt hij vrienden en schijnt hij er bewust op uit te zijn zo veel mogelijk mee te maken door uitstapjes en reizen naar het binnenland te ondernemen. Het reisverslag van Heeck is grotendeels gebaseerd op dagboeken die hij tijdens zijn reis bijna dagelijks moet hebben bijgehouden. Heecks reisverhaal krijgt bovendien een extra dimensie doordat hij terugrijpt op aantekeningen van zijn eerdere reizen, die bijna twintig jaar teruggaan. Zoals veel andere reisteksten blijft ook Heecks verslag oppervlakkig, omdat hij als reiziger observeert en niet dieper kan doordringen in de andere culturen die hij aantreft. Behalve op persoonlijke waarnemingen berusten enkele beschrijvingen op uitingen van sloopofficieren en collega's. Slechts éénmaal kopieert hij een brief uit een archief van een handelspost van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), die hij in Ayutthaya, de hoofdstad van Siam (het huidige Thailand), had gevonden.

Heecks afkomst en levensloop

Gijsbert Heeck werd waarschijnlijk in 1619 te Bunschoten geboren.¹ Bunschoten is een kleine stad, gelegen tussen Amersfoort en Spakenburg, in het noorden van de provincie Utrecht. De familienaam Heeck (ook wel Heecq, of Heek) komt in deze contreien veel voor. Vermoedelijk ging Gijsbert als jongen in de leer bij zijn latere stiefvader, de chirurgijn Cornelis Craen. Op zijn zestiende of zeventiende² monsterde hij aan als derde scheepschirurgijn bij de Kamer Zeeland van de VOC.³ Hij scheepte zich in op het jacht *Roemerswaal* dat op 4 mei 1636 vertrok van de ree voor het Fort Rammekens⁴ (dat op de zuidoosthoek van het eiland Walcheren ligt). Na meer dan zeven maanden op zee, op 15 november 1636, zag hij voor het eerst Batavia.⁵ Zijn eerste reis moet hem goed zijn bevallen, want zeven maanden na terugkomst, op 22-jarige leeftijd, tekende hij opnieuw een contract bij de Kamer Zeeland. Op 7 maart 1641 vertrok hij vanuit Middelburg op de *Henriette Louise* naar Azië. Meer dan drie jaar later, op 24 december 1644, verliet hij Batavia op het schip *Delft* voor zijn tweede terugreis. Hij vestigde zich toen in Bunschoten en kort daarna, op 5 augustus 1645, trouwde hij met Susanna Daniels. Het jaar daarna werd zijn oudste zoon Joost geboren. Dit is de zoon die hij bijna tien jaar later op zijn derde reis meenam. Joost wordt enkele keren in het dagboek genoemd.⁶ Op 14 augustus 1650 stierf Susanna op 27-jarige leeftijd, negen dagen na hun vijfde trouwdag. Acht maanden later hertrouwde de jonge weduwnaar met Elisabeth Hendrix en in 1653 werd zijn tweede zoon Pieter geboren.⁷

Zoals Heeck in het begin van zijn dagboek vertelt, was hij niet van plan nogmaals naar zee te gaan, maar in 1654 stierf ook zijn tweede vrouw. Deze tragische gebeurtenis bracht hem ertoe zijn plannen drastisch te wijzigen. Heeck vond zijn schoonfamilie bereid om voor zijn achttien maanden oude zoontje Pieter te zorgen en onderhandelde voor de derde keer met de VOC (wederom met de Kamer Zeeland). Hij kwam overeen dat hij de negenjarige Joost op deze reis mocht meenemen voor de duur van zijn derde contract. Ditmaal voer hij als opperchirurgijn met een gage van 45 gulden per maand – een goed salaris.⁸ In het dagboek beschrijft hij zijn lotgevallen in de periode tussen medio november 1654 en eind juli 1656.

Nadat Heeck en zijn zoon veilig waren teruggekeerd vestigde hij zich wederom in Bunschoten. In zijn 41ste levensjaar trouwde hij voor de derde keer, ditmaal met Christine Greve. Nog vier kinderen werden uit dit huwelijk geboren. Heeck was nu een van de notabelen; hij bekleedde in Bunschoten onder andere het ambt van schepen, een functie die vergelijkbaar is met die van een huidige wethouder. In september 1669 stierf hij, vijftig jaar oud.⁹ De grafzerk van Heeck

is te vinden in de Hervormde Kerk van Bunschoten en vermeldt drie namen. Van boven naar beneden staat er:

GYSBERT X HEECQ.
 CHIRVRGYN
 HIER RVST IANNETIEN
 HEECQ OVT ½ IAER
 STERF 16 NOVEMBER
 A^O 1648
 HIER RVST SVSANNA'S LYCK
 MYN EERST GE-ECHTE TWEDE
 GODT GEEF HAER 'T HEMELRYCK
 EN ZYN GEWENSCHTE VREDE
 OVT 27 JAER STERF 14 AUG
 ANNO 1650

Chirurgijn op een VOC-schip

Heeck noemt in zijn reisverslag veel wetenswaardigheden en nieuwtjes maar besteedt relatief weinig aandacht aan zijn vakgebied. Wat hield zijn werk aan boord eigenlijk in? Eeuwenlang werden artsen verdeeld in de *doctores medicinae* aan de ene en barbiers en chirurgijns aan de andere kant. De doctoren waren afgestudeerden in de geneeskunde, die in het Latijn werd onderwezen. Zij hielden zich vooral bezig met het genezen van interne ziekten, met diagnostiek en het voorschrijven van medicijnen. Ofschoon ze vaak minder praktische ervaring hadden dan de chirurgijns, voelden ze zich superieur aan die beroepsgroep. Zij zijn dan ook zelden op de schepen van de Compagnie te vinden: het werk was te gevaarlijk en werd slecht betaald.¹⁰

Barbiers en chirurgijns hadden vooral een praktische opleiding doorlopen binnen het gilde van chirurgijns, waarbij de nadruk lag op heelkunde. Aderlaten, het zetten van botbreuken en het amputeren van ledematen werd grotendeels door chirurgijns uitgevoerd. Ze werden meestal gerekruteerd uit de lagere burgerij of uit het milieu van handwerklieden.¹¹ Hun opleiding kon al op hun veertiende beginnen, wanneer de 'leerknecht' de beginselen van het vak leerde: haren knippen, scheren en aderlaten. Na vier jaar kreeg hij een leerbrief waarmee hij in het chirurgijns-gilde werd opgenomen en kon solliciteren op een plaats als meesterknecht. Na een of twee jaar verdere studie kon hij zich melden voor het meesterexamen. Dit examen verschilde van stad tot stad, en omvatte allerlei praktische

opgaven. Nadat de meesterknecht was geslaagd mocht hij zich ‘meesterchirurgijn’ noemen.¹²

Toen Heeck in 1636 werd aangenomen als derde chirurgijn, was het opleidingsniveau van scheepschirurgijns zeer wisselend. Pas vanaf 1652 werd eenieder die bij de VOC wilde aanmonsteren als chirurgijn vrij grondig geëxamineerd door een commissie van meesterchirurgijns.¹³ De kandidaat werd geconfronteerd met situaties die een chirurgijn aan boord kon verwachten, en werd geacht ziekteverschijnselen te diagnosticeren, wat op het vasteland aan doctoren was voorbehouden. Behalve standaardopgaven zoals het slijpen van een lancet voor het aderlaten en het behandelen van typische ongevallen en kwetsuren op zee, werden ook tropische ziekten en hun behandeling geëxamineerd. Als voorbereiding op het examen waren vanaf de jaren zeventig van de zeventiende eeuw handboeken beschikbaar in vraag-en-antwoordstijl, waarvan Johannes Verbrugges *Examen van Land- en Zee Chirurgie* het meest werd gebruikt. Hiervan verschenen regelmatig verbeterde uitgaven.¹⁴

Afhankelijk van leeftijd en ervaring werden chirurgijns door de VOC in verschillende categorieën ingedeeld. Diegenen die het “Zee-examen” hadden afgelegd werden tot opperchirurgijn benoemd. Onder hen dienden onderchirurgijns en daaronder weer de leerlingen. Geleidelijk verbeterde hun opleiding en verschaften hun veelzijdigheid de chirurgijns een stijgend maatschappelijk aanzien.¹⁵ Terwijl aanvankelijk zelfs opperchirurgijns onderofficieren waren, werden ze in Heecks tijd als volwaardig officier erkend. Of ze toegelaten werden tot de kajuitsmaaltijden werd vaak aan de koopman en de kapitein overgelaten.¹⁶

Heecks dagboek kan wellicht de indruk wekken dat hij als opperchirurgijn een onbekommerd leven leidde. Maar een blik op zijn takenlijst bewijst het tegendeel. Het leven aan boord had immers aanzienlijke gezondheidsrisico’s, en op een schip met honderden opvarenden waren er altijd wel een aantal patiënten. Het kwam voor dat er al bij de aanmonstering ongemerkt enkele zieken aan boord kwamen, en als een gunstige wind lang uitbleef had de scheepsarts het in de haven van vertrek al druk. Gedurende de reis moest de chirurgijn tweemaal per dag (voor het morgen- en na het avondgebed) op het dek bij de grote mast alle ambulante gevallen behandelen, daarna verzorgde hij de patiënten die te kooi lagen. Hij moest steeds bereid zijn om eerste hulp te verlenen bij ongevallen. Bij scheurbuik en epidemieën zoals vlektyfus zorgde hij ervoor dat de patiënten in rijen in de frisse lucht werden gelegd – een gebruikelijke behandeling in die tijd – dat ze gewassen werden en genoeg te eten en drinken kregen. Bovendien was hij erbij wanneer een matroos een lijfstraf kreeg.¹⁷

De chirurgijn was ook verantwoordelijk voor de bestrijding van luizen en kakkerlakken en zag erop toe dat drie keer in de week alle dekken werden geboend en met azijn werden besproeid bij wijze van ontsmetting. Naast dit uitgebreide pakket van vaste taken mocht de chirurgijn extra betaling vragen voor de behandeling van kwalen van Venus en Mars (geslachtsziekten) en verwondingen die door onderlinge twist waren veroorzaakt.¹⁸ Al zijn werkzaamheden, toegediende medicijnen en sterfgevallen moest hij in een dagboek aantekenen.

Zijn chirurgijnskist werd hem door de Compagnie ter beschikking gesteld. In die kist zaten honderden verschillende laxeermiddelen, gedroogde kruiden, vruchten, zaden en bloemen, verschillende soorten stroop en honing, poeders, oliën, zalven, pleisters, gommen en meelsoorten. Alles was ordelijk opgeborgen in laden en vakjes. De kruiden en andere droge medicijnen werden bewaard in leren zakjes, behalve de sterk vocht-aantrekkende, die in tinnen busjes moesten worden geconserveerd. Stropen zaten in geglazuurde aard kruikjes; gedestilleerde waters en bijtende vloeistoffen in glazen flessen, afgesloten met een tinnen dop. Iedere fles had in de kist zijn eigen, met wollen stof gevoerde vakje. Zalven borg de chirurgijn op in stenen potjes, afgesloten met een stukje varkensblaas.¹⁹ Met al deze ingrediënten diende hij spaarzaam om te gaan, en daarom was hij verplicht een nauwkeurige boekhouding te voeren over het aantal zieken aan boord.

Heeck vertelt maar weinig over zijn dagelijkse beslommeringen als scheepsarts. De eerste keer dat hij iets van zijn medische kennis laat blijken is wanneer hij schrijft over de vangst van een haai, waarbij hij kort vermeldt dat de hersens en de lever van deze vis goed zijn voor het behandelen van nierstenen, miskramen en nachtblindheid.²⁰ Slechts bij een bijzonder dramatisch ongeluk zien we hem werkzaam als chirurgijn, namelijk wanneer hij een levensgevaarlijk gewonde matroos moet verbinden die uit de fokkenmast²¹ is gevallen. Enkele keren werd hij vanwege zijn medische kennis geraadpleegd. Zo werd hem in de Siamese hoofdstad Ayutthaya en in Sadraspatnam aan de oostkust van India gevraagd om het Nederlandse hoofd van de factorij te aderlaten en te purgeren om diens stoelgang te bevorderen.

Twee keer geeft Heeck in zijn verslag zijn mening over de oorzaken van ziekten. Scheurbuik komt volgens hem door “het gedurige eten van oude, harde spijzen”, die het bloed “grof, zwaar en melancholiek” maken.²² Een dergelijke mening past binnen de medische opvattingen van die tijd.²³ Scheurbuik, zo staat in Johannes Verbrugges handboekje *Chirurgyns Scheeps-kist*, is een uitbreiding van de melancholieke humeuren, waarbij de “grove humeuren naer de beenen toe sincken, die met purpervlecken besmettende; ende die dunne naer boven opstygende, besmettende het tant-vlees.”²⁴ In

zijn tweede medische beschouwing is Heeck uitvoeriger. Wanneer onderweg veel zeelui aan diarree lijden geeft hij professioneel commentaar. De hoofdoorzaak is volgens hem dat de mannen te veel sterkedrank en donker bier hadden gedronken, waardoor ze in een verhitte toestand waren geraakt. Daarna hadden ze veel koud water gedronken, waardoor hun maag weer dusdanig was afgekoeld dat het eten niet meer werd verteerd – met buikloop als gevolg. Het eten van “koude” vruchten, zoals kokosnoten en sinaasappels, maakte het nog veel erger. De diarree putte vervolgens de zieken zo uit, dat vrijwel geen enkel geneesmiddel hielp. Dit veroorzaakte volgens Heeck het overlijden van bijna de helft van de patiënten.²⁵ Het feit dat Heeck twee soorten “koude” vruchten afraadt, past in de medische denkwereld van zijn tijd.²⁶ Het omgekeerde gold ook: aan enkele oosterse kruiden zoals theebladeren en kaneel werd een “de maag verwarmende en daardoor heilzame kracht” toegeschreven.²⁷

Enkele remedies waren al vroeg bekend. In 1614 schreef Gerard Reynst, die als gouverneur-generaal van de VOC naar Azië voer, dat op de uitreis veel ziekte heerste, vooral scheurbuik, maar dat de schepen op het Kaapverdische eiland Sao Vicente meer dan 37.000 sinaasappelen hadden ingenomen, “daar de zieken volkomenlijk mede zijn genezen”. Een jaar later schreef de bevelhebber Jan Dircksz Lam²⁸ dat er geen beter medicijn voor scheurbuik is dan limoenen.²⁹ Deze informatie ging niet verloren, Reynst was immers gouverneur-generaal en zijn instructies werden in commissies besproken. Het bleek echter dat citroensap maar beperkt houdbaar was. De meest effectieve maatregel om scheurbuik te voorkomen was het oprichten van een verversingstation – eerst op Mauritius, later op Kaap de Goede Hoop met zijn tuin vol verse groenten en fruit. Hiervan getuigt ook Heeck in zijn dagboek.

Heeck en zijn tijdgenoten wisten natuurlijk uit ervaring dat hun behandelingsmethodes en de voorgeschreven remedies vaak niet succesvol waren. De scheepschirurgijn was zich bewust van zijn begrensde mogelijkheden en werd dan ook regelmatig met de dood geconfronteerd. Zo beschrijft Heeck ziekte en dood op het relatief korte traject van Batavia naar Coromandel, de lange oostkust van India. Hij vermeldt dat de *Salamander* vijf doden te betreuren had en dat er verschillende zieken aan boord waren, een indicatie van de slechte gezondheidstoestand van opvarenden op de intra-Aziatische vaart.³⁰ Nieuwaangekomen zeelieden werden dikwijls meteen op een ander schip geplaatst, ofschoon ze nog niet gewend waren aan het Aziatische voedsel. De schipper van de *Salamander*, die kennelijk aan een urologische ziekte (“een sweringe van de crop van de blase”) leed, werd in jammerlijke toestand aan land gebracht en stierf niet lang daarna.³¹ In een poging de doodsoorzaak vast te stellen vroeg

opperchirurgijn Dirk te Iercqz permissie om een obductie te verrichten, maar de gouverneur wees het af. Heeck licht toe waarom: het opensnijden van het lijk was niet in overeenstemming met de rang van de overledene en zou bovendien een belasting zijn voor de zonen van de schipper, die erbij aanwezig waren.

Ook op de *Westfriesland*, het schip waarmee Heeck naar Coromandel voer, vermeldt hij ziekte en dood. Veel matrozen leden aan flinke diarree, en een van hen was daaraan gestorven. Al deze zieken waren net aangekomen in Azië en in hun jammerlijke toestand, zo vertelt Heeck, betreurden zij hun besluit om voor de Compagnie te tekenen.³² Ofschoon de scheepschirurgijn veel mensen zag sterfen wist hij ook dat hem niets kon worden verweten zolang hij zijn taak volgens de voorgeschreven regels had verricht. Toen de arts Martin Schurig uit Dresden in het begin van de achttiende eeuw Verbrugges *Examen van Land- en Zee Chirurgie* in het Duits vertaalde, voegde hij er een hoofdstuk “Traktätchen de Crisi” aan toe. Hierin behandelde hij onder andere de vraag hoe de chirurgijn zich moest verantwoorden wanneer hij machteloos had moeten toekijken hoe de patiënt voor zijn ogen stierf. Het antwoord luidde:

En wat de dodelijke gebreken betreft, is het al voldoende dat hij hem behandelt zoals het een oprechte man betaamt, en alles inzet wat de [heel]kunst hem voorschrijft te doen.³³

Enkele sterfgevallen schreef Heeck laconiek toe aan “tering” (tuberculose) of aan overmatig alcoholgebruik.³⁴ Stoffelijke overschotten werden “eerlijck overboord gesedt”. Het is duidelijk dat iedere scheepschirurgijn erop moest rekenen regelmatig met de dood te worden geconfronteerd.

Heecks eerste reis naar Azië

Verspreid over de hele reisbeschrijving verwijst Heeck naar gebeurtenissen die plaatsvonden tijdens zijn eerste twee reizen – en eenmaal verwijst hij zelfs direct naar het dagboek van zijn tweede reis.³⁵ Wat had hij al ervaren en beleefd voordat hij zich in 1654 voor de derde keer inscheepte? Op 4 mei 1636 vertrok Gijsbert Heeck met het gloednieuwe jacht *Roemerswaal* vanuit de Westerschelde voor zijn eerste reis naar Batavia. De *Roemerswaal* was een bijzonder klein schip: het had een laadvermogen van slechts 80 ton. Zulke kleine vaartuigen werden normaliter in stukken (als ‘afbreekboot’) op een groter schip naar Azië getransporteerd. De *Roemerswaal* was het eerste kleine jacht dat op eigen kiel naar Batavia voer.³⁶ Het scheepje werd

geteisterd door zeer slecht weer, want zelfs achttien jaar later, tijdens de afvaart van zijn derde reis, stonden de zware stormen die Heeck in juli en augustus 1636 in het zuiden van de Atlantische Oceaan had moeten doorstaan hem nog levendig voor de geest. De schipper was Thomas Jansz Mendonck – alias Roldeken van der Goes.³⁷ Op 17 december 1655 zal Heeck hem op de *Oranje* weer ontmoeten, nu als een van de oudste schippers in dienst van de VOC. Mendonck was zwak en ziekelijk geworden en zijn einde naderde. Heeck vertelt daar ook dat deze schipper lange tijd equipagemeester in Malakka is geweest.³⁸ Op 24 juli 1656 hoorde hij dat Mendonck was gestorven.

De *Roemerswaal* bereikte Batavia op 15 november 1636 en bleef volgens plan actief in Aziatische wateren. Kennelijk bleef Heeck aan boord, want hij reisde in 1637 naar Sumatra en het Maleise schiereiland. Veel later, onderweg naar Siam in 1655, herinnert het aanzicht van de Maleise kust hem aan enkele spannende gebeurtenissen tijdens zijn eerste reis. Het daaropvolgende relaas is zo gedetailleerd en bevat zoveel persoonlijke waarnemingen dat we mogen aannemen dat Heeck bij het schrijven ervan zijn eerste dagboek raadpleegde. Eerst beschrijft hij uitvoerig de oorzaak en het verloop van een oorlog tussen de sultans van Atjeh en Johore. Die oorlog had plaatsgevonden in 1615 en in grote lijnen stemt Heecks verhaal overeen met het beeld dat historici uit inheemse bronnen hebben gereconstrueerd.³⁹ Dan vertelt hij over zijn eerste bezoek aan het hof van Johore, waar de Nederlanders overnachtten bij de *shahbandar*, de havenmeester die optrad als liaison tussen de inheemse vorst en vreemde kooplieden, en die zijn bezoekers persoonlijk rondleidde. Heeck zag hoe daar grote roeiboten werden gebouwd en kanonnen werden gegoten. Het was ook in 1637 dat hij luitenant Hans Maagdelijn leerde kennen, die in september 1628 de veldschans Hollandia, ten zuidoosten van Batavia, tegen een grote overmacht had weten te verdedigen.⁴⁰

Tegen het einde van zijn eerste contract werd Heeck aangesteld op de *Breda*, een schip met 1.050 ton laadvermogen. Dat schip vertrok op 3 mei 1639 van Batavia en voer via Formosa (tegenwoordig Taiwan) naar de VOC-nederzetting Hirado in Japan, waar hij op 2 augustus arriveerde. Dat was een dramatisch moment, want Heeck zag de gevolgen van de Japanse christenvervolgingen die in 1614 met een edict van ōshogo⁴¹ Ieyasu waren begonnen en daarna steeds gewelddadiger waren geworden. Toen in december 1637 een belastingoproer ontstond in Shimabara, een gebied waar vele christenen woonden, werd dit bloedig neergeslagen. Niet ver van de Nederlandse handelspost in Hirado hadden zich in 1638 vele duizenden katholieken, geleid door een groep jezuïeten, verschanst in het Japanse kasteel Hara. Toen de burcht na een lange belegering

viel, werden alle overlevenden vermoord. De konstabel van de handelspost vertelde Heeck dat er bij het neerslaan van de opstand meer dan 22.000 christenen waren omgekomen – in werkelijkheid was het aantal slachtoffers aanzienlijk hoger.⁴² Hij rapporteerde ook dat er om hulp van het fluitschip *Rijp* was gevraagd, maar nadat twee kanonnen van dat schip waren geëxplodeerd, met een dode en enkele gewonden tot gevolg, was de *Rijp* naar Hirado teruggekeerd.

Dit was echter maar de helft van het verhaal. De expeditie van de *Rijp* was niet bedoeld om de katholieken te helpen, maar de Japanse belegeraars. De Japanse overheid toetste de houding van de Nederlanders door regelmatig om assistentie te vragen. Om de handelsbetrekkingen te verstevigen stelde Nicolaas Koekebakker, het opperhoofd van de VOC-factorij in Hirado, enkele kisten buskruit, vervolgens vijf stukken geschut, en uiteindelijk het enige nog voorhanden zijnde schip ter beschikking. Japanse schansen werden met geschut van de *Rijp* voorzien. Vijftien dagen lang schoten de Nederlanders op de vesting.⁴³ Heeck zag in 1639 met eigen ogen de palen waaraan acht dagen tevoren nog zeven katholieke priesters aan hun benen waren opgehangen om ze te dwingen hun geloof af te zweren. Slechts een van hen was gezwicht, de andere zes waren gestorven.

In de beschrijving van zijn derde reis vult Heeck dit verhaal aan met nieuwe informatie. Hij beschrijft hoe de handelspost in Hirado in 1641 moest worden afgebroken en hoe de Nederlanders naar het kleine, kunstmatige eilandje Deshima bij het huidige Nagasaki moesten verhuizen. Daar werd het hun verboden om psalmen te zingen; christelijke boeken werden bij aankomst in een ton verzegeld en pas bij de terugreis weer vrijgegeven; ammunitie moest buiten hun bereik worden bewaard en bovendien mocht vanaf nu geen enkel opperhoofd van de handelspost langer dan een jaar op Deshima dienen. Deze maatregel moest voorkomen dat de Nederlanders een te grote invloed zouden krijgen. Heeck sluit zich aan bij de predikanten die oordeelden dat de VOC zich omwille van profijt op deze ongehoorde manier de wet liet voorschrijven.

De *Breda* nam op haar terugreis naar Java een groot aantal kinderen mee, die per decreet van 16 juni 1639 uit Japan waren verbannen omdat ze nakomelingen waren van Nederlandse vaders. Ook hun Japanse moeders werden het land uitgejaagd. Na een korte tussenstop op Formosa keerde het schip weer terug naar Batavia. Hier kwam het op 1 januari 1640 aan. Een week later vertrok de *Breda* naar het vaderland. Waarschijnlijk was Heeck weer aan boord van dit schip, omdat zijn driejarig contract was afgelopen en het aannemelijk is dat hij zo snel mogelijk huiswaarts wilde keren. In dat geval is hij op 22 juli 1640 op Texel aangekomen.